

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗНАТЬ

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF RESEARCH OF ECONOMIC KNOWLEDGE

Фісуненко Н.О.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри аналітичної економіки та менеджменту ФСПОУ,
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Шмиголь К.Р.

здобувач I курсу,
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Fisuneneko Nadiia, Shmyhol Karina

Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs

У статті досліджуються теоретичні підходи до розуміння знань та їх ролі в розвитку суспільства. Визначено, як основні напрями економічної теорії (інституціоналізм, неокласицизм і кейнсіанство) тою чи іншою мірою торкаються питань знань, виходячи з особливостей свого предмета і методології дослідження. Обґрунтовано важливість дослідження основ економічних знань в межах еволюційного підходу відомими теоріями трансформації суспільства – постіндустріального суспільства, інформаційного капіталізму, інформаційного суспільства, інформаційної економіки. Досліджено сутність поняття «економіка знань» та вивчено набір характеристик сучасної концепції сутність економіки знань. Визначено, що економіка знань є ядром сучасної моделі розвитку економічних систем, а саме інструментом прискорення темпів науково-технічного прогресу та зростання добробуту нації.

Ключові слова: економіка знань, економічна теорія, інституціоналізм, неокласицизм, кейнсіанство.

В статье изучаются теоретические подходы к пониманию знаний и их роли в развитии общества. Определены как основные направления экономической теории (институционализм, неоклассицизм и кейнсианство) в той или иной степени затрагивают вопросы знаний, исходя из особенностей своего предмета и методологии исследования. Обоснована важность исследования основ экономических знаний в рамках эволюционного подхода известными теориями трансформации общества – постиндустриального общества, информационного капитализма, информационного общества, информационной экономики. Исследованы сущность понятия «экономика знаний» и изучен набор характеристик, современной концепции сущности экономики знаний. Определено, что экономика знаний является ядром современной модели развития экономических систем, а именно инструментом ускорения темпов научно-технического прогресса и роста благосостояния нации.

Ключевые слова: экономика знаний, экономическая теория, институционализм, неоклассицизм, кейнсианство.

The article studies theoretical approaches to understanding knowledge and their role in the development of society. Defined as the main directions of economic theory (institutionalism, neoclassicism and Keynesianism), to one degree or another affect the issues of knowledge, based on the characteristics of their subject and research methodology. The importance of studying the foundations of economic knowledge within the framework of the evolutionary approach is substantiated by the well-known theories of transformation of society (post-industrial society, information capitalism, information society, information economy), where attention is focused on the onset of a new stage in the development of society, changes in its structure, the emergence of new social forces and knowledge is «core» of such models of society. The modern directions of economic theory are considered, in the framework of institutionalism – the development of the stock of knowledge is an important condition for achieving goals that require training, investment in skills and knowledge. The theory of the concept of information economy, based on the recognition of the exceptional weight of information, where innovation is based on the process of knowledge transformation, linking the innovation economy with the processes of obtaining, disseminating and using knowledge, has been studied. It is proved that the leading representatives of economic thought interpreted knowledge in different ways

depending on the context; however, they have always noted it as one of the fundamental foundations of the social and economic structure of society. The concept of the knowledge economy is a synthesis of the main scientific schools and trends with the combination of constructive provisions and an emphasis on ensuring a profound transformation of economic systems on the basis of the revolutionary value of knowledge for development. The essence of the concept of «knowledge economy» is investigated, combining theories and ideas in four areas: philosophy (epistemology), mathematics (cybernetics), economics (informatics) and national accounting (statistical analysis). It is determined that in the modern concept of economic theory, the essence of the knowledge economy is transmitted through a set of characteristics that reveal their content. It has been established that the knowledge economy is the core of the modern model for the development of economic systems, namely, a tool to accelerate the pace of scientific and technological progress and the growth of the nation's well-being.

Key words: knowledge economy, economic theory, institutionalism, neoclassicism, Keynesianism.

Постановка проблеми. У XXI столітті об'єктивні тренди і закономірності економічного розвитку формуються в руслі постіндустріальної парадигми економіки знань, що потребує переосмислення традиційних методологічних підходів, категорій і понять, особливо в умовах розгортання четвертої промислової революції. Феноменально динамічний науково-технологічний прогрес, насамперед щодо проривних інновацій, якісно видозмінює моделі бізнесу, державного управління, соціальної організації, споживання й культури на основі інтелектуалізації, диджиталізації і мережевізації. Такі прояви глобалізації не залишають сумнівів щодо її всеохопного характеру та знаннєвої основи. Для сучасної України проблематика побудови економіки знань є вкрай актуальною, зокрема для розроблення довгострокової стратегії соціально-економічного розвитку в контексті економічних викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика формування та розвитку економіки знань та її окремих складових в умовах глобалізації висвітлені у роботах таких вчених, як Е.В. Попов, М.В. Власов при проведенні інституційного аналізу розвитку економічних знань. В дослідженнях М.В. Полякова розкриваються глобальні детермінанти становлення та розвитку економіки знань. В свою чергу в творах В.Н. Тарасевич економіко-теоретичні знання розглядаються як досвід філософсько-наукового тестування.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні майже кожен науковець аналізує (досліджує) сутність поняття «знання» в певному контексті, але в той же час всі ці різні контексти мають значення в кожному окремому випадку. Так, розглядаючи «знання» в економічному контексті (що, власне, і є нашим завданням), необхідно враховувати всі інші можливі підходи до розуміння не лише цієї ключової категорії, але і розуміння еволюція наукового осмислення світового економічного розвитку суспільства та становлення концепції економіки знань.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження наукового осмислення та становлення концепції економічних знань.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Сучасний економічний світ наповнений науковими дослідженнями економічних категорій та понять, але не зважаючи на величезні дослідження постійно виникає необхідність їх теоретичного осмислення, появи різноманітних концепцій нового етапу розвитку суспільства. У результаті з'явилися концепції «постіндустріальна економіка», «інформаційна економіка», «цифрова економіка», «економіка знань» та багато інших. Незважаючи на відмінності в назвах і методологічних підходах до розуміння сучасних процесів, всі ці теорії та концепції намагаються пояснити нові суспільні зміни впливом науково-технічного прогресу [4].

Прогрес техніки та технологій значною мірою визначає розвиток і суспільства, і економіки. Наукові досягнення XVI–XVII століть призвели до наступних промислових (першої – XVIII – друга половина XIX ст., другої – друга половина XIX – початок XX століття) революцій, які якісно змінили технологічний і економічний спосіб життєдіяльності суспільства. В 40–50 рр. XX ст. відбувся черговий якісний стрибок в технологіях і продуктивних силах, в 70–80-х – на новий рівень вийшло поширення інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ).

Прогрес технологій закономірно привів до зростання рівня професійно-кваліфікаційних вимог до людських ресурсів, технологій і матеріалів, методів управління виробництвом, до якості інфраструктури, природокористування. Комплексні зміни відбуваються і в структурі сучасної економіки, супроводжують зародженням нових галузей і ринків, загостренням конкуренції та появою нових форм конкурентної боротьби. Разом з процесом глобалізації це призводить до формування глобальної економіки, заснованої на якісно нових технологіях, видах комунікації та засобах взаємодії. В основі всіх цих процесів – важлива роль знань.

В історії економічної науки, напевно, важко знайти теорію або концепцію, яка б тою чи іншою мірою не використовувала термін «знання». Залишити без уваги цей важливий елемент суспільного устрою неможливо. В той же час, ступінь уваги до цієї категорії дуже відрізняється. Саме тому всю різноманітність теоретичних

підходів до розуміння знань та їх ролі в розвитку суспільства ми умовно пропонуємо розділити на чотири групи: 1) осмислення феномена «знання» в загальнофілософському контексті; 2) вивчення знань в контексті пізнання інших економічних процесів; 3) теорії, що розглядають знання в якості важливого фактору формування інших основних ресурсів, або ж – складового елементу інших процесів (НТП, інтелектуалізації та ін.); 4) теорії, в яких «знання» виступають ключовою категорією нового суспільства та його економічного устрою.

В своїх дослідженнях Е. Остром наголошує на тому, що «...Всі основні напрями сучасної економічної теорії (інституціоналізм, неокласицизм і кейнсіанство) тою чи іншою мірою торкаються питань знань, виходячи з особливостей свого предмета і методології дослідження. В інституціоналізмі досліджується роль інститутів в еволюційному процесі, функції інститутів, соціальні інститути (зокрема науки, освіти, підприємництва), інституційні зміни, економічна організація, стосуються всієї гами інституційних аспектів економіки, колективні дії» [5].

Д. Норт одним з джерел інституційних змін вважав знання; також важливу роль відводив ролі інститутів у сфері знань. Виділяв інституційні рамки людської діяльності, інвестицій, співробітництва, що відноситься і до сфери знань, умов їх придбання, поширення і використання, розвитку технологій. Вважав розвиток запасу знань важливою умовою досягнення цілей фірми, що вимагає навчання, інвестицій у навички і знання [6].

В межах еволюційного підходу доцільно згадати теорії, що досліджують технологічний розвиток. Можна виокремити, зокрема, оптимістичний і песимістичний напрями. В рамках технологічного оптимізму технологічні зміни розглядаються як передумова для зародження нової цивілізації, а нові технології – як засіб вирішення соціально-економічних проблем. У напрямі технологічного песимізму висловлюється думка про те, що НТП посилює соціально-економічні проблеми більше, ніж сприяє їх вирішенню, а також веде до занепаду людської цивілізації, підвищуючи конфліктність, нерівність; технології не розглядаються як кращий засіб вирішення проблем, що вимагає соціального прогресу.

Найбільш відомими теоріями трансформації суспільства є: концепція нового індустріального суспільства Дж. Гелбрейта, постіндустріального суспільства Д. Белла, інформаційного суспільства Е. Тоффлера, інформаційного капіталізму М. Кастельса, де увагу сфокусовано на настанні нової стадії розвитку суспільства, зміні його структури, виникненні нових суспільних сил та ін. Знання є «ядром» таких моделей суспільства. В теорії індустріального суспільства Дж. К. Гелбрейта знайшов розвиток соціально-інституціональний підхід на основі принципу технологічного детермінізму; відзначається зна-

чимість впливу НТП, роль великих корпорацій, виникнення техноструктур тощо. В теорії стадій У. Ростоу запропонована стадійність розвитку суспільства, виділені 5 стадій, що відрізняються за рівнем розвитку і використанням техніки, і соціальною структурою; найвища стадія характеризується найвищим рівнем масового споживання. Концепція постіндустріального суспільства Д. Белла розглядає трансформацію індустріального суспільства в постіндустріальне під впливом НТР. Для такого суспільства характерним є зміна зайнятості, розвиток науки, домінування професійного класу, створення «інтелектуальних технологій». Особливу увагу Д. Белл приділяє знанням, розглядає їх види та визначає як найвищу цінність. У широко відомій теорії суспільства третьої хвилі Е. Тоффлера (перша – аграрна, друга – індустріальна) перехід до постіндустріального етапу пояснюється впливом технологічної революції.

Концепція інформаційної економіки, що базується на визнанні виняткової ваги інформації, чим пояснюється зростаючий обсяг інформаційних продуктів і послуг, соціальні зміни. В основі інновацій лежить процес трансформації знань, що пов'язує інноваційну економіку з процесами отримання, поширення та використання знань. У зв'язку з цим, виникає так званий інформаційний капіталізм М. Кастельса, що досліджує процеси становлення мережевої економіки на основі поширення ІКТ (М. Кастельс, Д. Ліклайдер, С. Шапіро).

З'явилася в останні роки концепція креативної економіки, яка фокусує увагу на питанні виникнення економічних систем, в яких головним драйвером розвитку є творчість. Зростання значення видів економічної діяльності, які базуються на творчості, формує поступово й відповідний сектор в економіці, який стрімко збільшується і все більше визначає характер розвитку всього суспільства.

Кожна з концепцій розкриває певну сторону економічних знань, але в той же час вони самі постійно розвиваються. У економіки з'являються нові риси і більш складні характеристики, що вимагає нового і більш широкого визначення. «економічні знання» потрібно вважати вищою формою прояву всіх змін, пов'язаних з постійними інноваціями, інформацією, креативністю та культурою, що дозволяє покласти цю концепцію в основу «моделювання» нового типу економіки.

Таким чином, становлення власне теорії економіки знань (четверта група в нашому аналізі) відбувалося на основі розвитку і складних комбінацій різноманітних теоретичних моделей. Незважаючи на те, що знання не були головним об'єктом досліджень згаданих шкіл і теорій, вони були визнані визначальним фактором господарювання та розвитку, а також стали аргументом в доказі економічних закономірностей.

Провідні представники економічної думки трактували знання по-різному, в залежності від

контексту, проте завжди відзначали їх в якості однієї з фундаментальних основ соціального та економічного устрою суспільства. Концепція економіки знань являє собою синтез основних наукових шкіл і течій з об'єднанням конструктивних положень і акцентом на забезпеченні глибокого перетворення економічних систем на основі революційного значення знань для розвитку. В той же час, незважаючи на загальне визнання значення знань, феномен «економіка знань» в сучасному мейнстрімі часто використовується просто як красива метафора, яка не отримала достатнього теоретичного обґрунтування.

Розвиток науки і наукової думки не просто сприяє розвитку суспільства, ці процеси трансформують економіку і все матеріальне у нову якість – ноосферу, що представляє собою єдність біологічного, геологічного та інтелектуального світу. Людина у ноосфері є частиною єдиного космосу, існує у нерозривному зв'язку з гео- та біосферою. Ноосферна концепція – це сфера розуму, в якій громадські, природні закони вище економічних. В основі розуміння ноосфери лежать ідеї космізму, планетарне мислення та уявлення про еволюційний розвиток людства. Ноосфера відтворює середовище, яке є прообразом колективного розуму. Це стає основою для створення нового суспільства та економіки, адже процеси пізнання і господарювання є тісно пов'язаними і утворюють онтологічно та історично єдиний процес розвитку знань та їх перетворення у інновації [7].

Вперше поняття «економіка знань» було запропоновано Ф. Махлупом в 1962 р. у своїй книзі «The Production and Distribution of Knowledge in the United States» [8]. Ф. Махлуп представив «економічні знання» як окремий сектор, який охоплює: освіту, ДіР, комунікації та інформацію [8].

Потрібно зазначити, що він розглядав цей сектор з точки зору «операціоналізації» та зміни знань. Розкриваючи трактування Ф. Махлупа, Б. Годін зазначає, що воно спочатку носило синтетичний характер, об'єднуючи ідеї з чотирьох дисциплін або напрямів досліджень: філософії (епістемологія), математики (кібернетика), економіки (інформатика) і національного обліку (статистичного аналізу) [9].

Проте, сама по собі концепція економіки знань залишається недостатньо опрацьованою теоретично і методологічно, що, окрім усього іншого, підтверджується й використанням різних дефініцій («knowledge economy», «knowledge-based economy», «knowledge-driven economy», «економіка, заснована на знаннях», «економіка, орієнтована на знання» «знання-ємна (наукомістка) економіка» та ін.). [7].

Відомий український вчений В. Геєць економіку знань характеризує так: «Це економіка, в якій домінуючим фактором є процеси накопичення та використання знань; спеціалізовані (наукові) знання, як і повсякденні, стають важли-

вим ресурсом, який поряд з працею, капіталом і природними ресурсами забезпечує зростання і конкурентоспроможність економічної системи» [2].

В.В. Глухов, С.Б. Коробко та Т.В. Марініна розглядають економіку знань як «систему загальних уявлень, сукупність досягнень практики, систему методів створення умов для функціонування і підтримки науково-дослідної діяльності» [3].

В.В. Білоцерківець та А. В. Лященко економіку знань (у їхньому трактуванні нова економіка) визначають як «етап розвитку постіндустріальної економіки, за якого інтелект і знання людини, інформаційні й інші високі технології перетворюються у вирішальний фактор, який визначає тенденції виробничої і соціально-економічної трансформації суспільства» [1].

Позитивною стороною концепції «економіка знань» є те, що вона звертає увагу на нові особливості економіки та зміни у всіх галузях і секторах, перетворюється в нову доктрину розвитку. У сучасній концепції сутність економіки знань передається через набір характеристик, в тому числі [10]:

- праця, фізичний капітал, управління і різні економічні процеси містять зростаючий компонент знань;
- знання та інновації розглядаються як найважливіший фактор конкурентоспроможності (джерело конкурентних переваг), економічного зростання економіки, продуктивності, добробуту;
- знання представлені як фактор виробництва, організації та ведення господарської діяльності та створення вартості; інтенсивність використання даного чинника постійно підвищується;
- розвиток спеціальної діяльності з продукування, поширення, використання та управління знаннями; виокремлюються особливі економічні процеси, пов'язані з генерацією, отриманням, накопиченням, комерціалізацією, дифузією і захистом знань;
- підвищення значущості творчої та інтелектуальної праці;
- зниження значущості природних ресурсів і фізичного капіталу, переважання людського, інтелектуального, інформаційного капіталу; зміна структури активів з переважанням нематеріальних; ключовими активами визнаються знання і навички;
- перехід до інноваційного типу виробництва; підвищення інтенсивності інноваційних процесів, розвиток інноваційного потенціалу на основі отримання нових знань;
- розвиток і розширення ролі науки як продуктивної сили суспільства, посилення її взаємодії з економікою;
- структурно-галузеві зміни економіки, зростає частка наукомістких високотехнологічних галузей;
- підвищення рівня інформаційної інтенсивності, розширення використання ІКТ, інтелектуалізація економічних систем;

– зростання інвестицій у ДіР, освіту, ІКТ, нові управлінські структури;

– перетворення соціальних інститутів з метою поліпшення умов науково-технічної та інноваційної діяльності, поява спеціального інституційного забезпечення сфери знань (діяльності і процесів).

Висновки. Таким чином, теоретико-методологічні основи дослідження економічних знань

носять синтетичний, інтеграційний, трансформаційний характер, об'єднуючи положення різних напрямів економічної науки, теорій, методологічних підходів, що пов'язує економіку з процесами отримання, поширення та використання знань.

А економіка знань є ядром сучасної моделі розвитку економічних систем, а саме інструментом прискорення темпів науково-технічного прогресу та зростання добробуту нації.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Білоцерківець В.В. Нова економіка: сутність та генеза. Дніпропетровськ : Січ, 2007. 221 с.
2. Геец В.М. Социально-экономические трансформации при переходе к экономике знаний. Под ред. д.э.н. Л.Г. Мельника. Социально-экономические проблемы информационного общества. Сумы : ИТД «Университетская книга». 2004. 430 с.
3. Глухов В.В., Коробко С.Б., Маринина Т.В. Экономика знаний : Учебное пособие. Питер, 2003. 528 с.
4. Поляков М.В. Глобальні детермінанти становлення та розвитку економіки знань. дис. ...док. екон. наук : 08.00.02. Київ, 2019. 601 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Poliakov_Maksym/Hlobalni_determinanty_stanovlennia_ta_rozvytku_ekonomiky_znan.pdf.
5. Остром Э. Управляя общим: эволюция институтов коллективной деятельности. Минск : ИРИСЭН, Мысль, 2010. 447 с.
6. Норт Д.К. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. Москва : Фонд экономической книги «Начала», 1997. 180 с.
7. Поляков М.В. Сутність та прояви інтелектуалізації світогосподарського розвитку. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 13. URL: <http://www.global-national.in.ua/issue-13-2016>.
8. Махлуп Ф. Производство и распространение знаний в США. Москва : Прогресс, 1966. 462 с.
9. Тарасевич В.Н. Экономико-теоретическое знание: опыт философско-научного тестирования. Днепропетровск. 2014. 110 с.
10. Попов Е.В., Власов М.В. Институциональный анализ развития экономики знаний. *Проблемы современной экономики*. 2007. № 3 (23). URL: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=1474>.

REFERENCES:

1. Bilotserkivets' V.V. (2007) Nova ekonomika: sutnist' ta heneza [Nova ekonomika: the day of that genesis]. Dnipropetrovs'k: Sich. (in Ukrainian)
2. Geets V.M. (2004) Sotsial'no-ekonomicheskie transformatsii pri perekhode k ekonomike znaniy [Socio-economic transformations in the transition to the knowledge economy]. Pod red. d.e.n. L.G. Mel'nika. Sotsial'no-ekonomicheskie problemy informatsionnogo obshchestva. Sumy: ITD «Universitetskaya kniga».
3. Glukhov V.V., Korobko S.B., Marinina T.V. (2003) Ekonomika znaniy [Knowledge economy]. Piter. (in Russian)
4. Polyakov M.V. Hlobal'ni determinanty stanovlennya ta rozvytku ekonomiky znan [Global determinants of the establishment and development of the economy of knowledge]. (PhD Thesis). Kyiv. (in Ukrainian)
5. Ostrom E. (2010) Upravlyaya obshchim: evolyutsiya institutov kolektivnoy deyatel'nosti [Managing the Common: The Evolution of Institutions of Collective Action]. Minsk: IRISEN, Mysl'.
6. Nort D.K. (1997) Instituty, institutsional'nye izmeneniya i funktsionirovanie ekonomiki [Institutions, institutional change, and economic performance]. Moscow. Fond ekonomicheskoy knigi «Nachala». (in Russian)
7. Polyakov M.V. (2016) Sutnist' ta proyavy intelektualizatsiyi svitohospodars'koho rozvytku [The essence and manifestations of the intellectualization of world economic development]. *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*. Vyp. 13.
8. Makh lup F. (1966) Proizvodstvo i rasprostranenie znaniy v SShA [Production and dissemination of knowledge in the United States]. Moscow: Progress. (in Russian)
9. Tarasevich V.N. (2014) Ekonomiko-teoreticheskoe znanie: opyt filosofsko-nauchnogo testirovaniya [Economic-theoretical knowledge: experience of philosophical and scientific testing]. Dnepropetrovsk.
10. Popov E.V., Vlasov M.V. (2007) Institutsional'nyy analiz razvitiya ekonomiki znaniy [Institutional analysis of the development of a knowledge economy]. *Problemy sovremennoy ekonomiki*, no. 3 (23).